

Klit og hede i Thy

– mellem benyttelse og beskyttelse

af Mie Buus

Formålet med artiklen er at skildre brugen af landskab og natur før og nu. Artiklen udspringer af en kulturhistorisk undersøgelse om udnyttelsen af klithederne i Thy under ledelse af Museet for Thy og Vester Hanherred i perioden maj 2004 – september 2005. Undersøgelsen blev udført af artiklens forfatter.

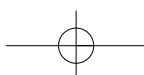
Her i sommeren 2005 kunne man af og til møde en stor flok får i udkanten af Stenbjerg med en enkel fårehyrde højt til hest. Det er Danmarks eneste professionelle fårehyrde, der er på vej ud i klitten med fårene hjulpet af et par hunde. Fårene bevæger sig roligt fremad og hyrden holder flokken sammen med kommandoråb til hundene, der bringer dyr på afveje tilbage i flokken. Tilsynecomsten af de mange får og hyrden giver et på én gang både eksotisk og alligevel kendt indtryk. En enkelt tilskuer sammenligner oplevelsen med dét pludselig at få øje på en flok kron-dyr.

Gruppen bag projektet »Får uden indhegning« vil vise, at det kan lade sig gøre at kombinere en udnyttelse af naturen med naturpleje, som det foregår f.eks i Skotland, hvor man lader store fåreflokke gå frit i landskabet. På ganske samme måde som man før i tiden lod fåreflokke græsse frit på de store hedearealer i hele Vestjylland med en hyrde-dreng eller pige til at holde øje med dyrene. Projektet hænger sammen med planerne om at etablere en nationalpark i Thy på områdets landskab af klitter, heder, søer og klitplanta-ger fra Agger i syd til Hanstholm i nord, med landbrugslandet som den østlige begrænsning. Gruppen prøver på denne måde at være visionær og pege på nogle nye måder at

holde får på. Det er gruppens forhåbning, at der i en kommende nationalpark kan indgå områder med engarealer, som vil give mulighed for vinterfoder til fårene og bedre græsning til lammene.

Fårehold – et stykke praktiseret kulturarv

Man kan vel godt betragte fårehold i Thy som et stykke kulturarv. Vi er nok tilbøjelige til at se kulturarv som genstande og bygninger; men traditioner, sædvaner og skikke er jo også en del af vor kulturelle baggrund og arv. I Thy er det at holde får en tradition, der har lange rødder og stadig vedligeholdes, men fornyes efter de givne omstændigheder, det vil sige i overensstemmelse med tidens krav og behov. På den måde bliver kulturarv noget, der udøves og praktiseres i hverdagen. Hvordan man praktiserer sit fårehold og udøver sin kultur udsættes hele tiden for nye fortolkninger. Den moderne fåreavler, der vil leve af sit erhverv, må indrette sig på markedets krav og afsætningsmuligheder; men vil også forsøge at lægge sine egne forestillinger om det at holde får ind i sin drift. Her kommer mulighederne med naturpleje ind i billedet. For den lokale fåreavler Gitte Kroll spiller en barndomserindring om får i klitlandskabet

Hyrdestaven hører med til fårehyrdens udstyr. Med krogen fanger hun dyrene, hvis de f.eks. skal efterses.

en stor rolle. »Jeg har jord i Stenbjerg – det mine forældre havde omkring deres gård. Og det Karen, vores nabo, havde. Og jeg nyder utroligt meget, at mine får går der, hvor Karens får gik engang. For hun var et menneske, jeg holdt meget af.«

Naturplejen er vigtig; men fårenes behov for at trives skal kunne opfyldes indenfor de samme rammer. Opsyn med dyrene er nødvendigt, og her kommer før som nu fårehyrden ind i billedet. Før var det ofte børn, der vogtede den enkelte families får i klitten eller flere bønder gik sammen og ansatte en fælles fårehyrde til at vogte en større flok får.¹ Det sidste er den model som projektet »Får uden indhegning« kommer nærmest.

I deres fortolkning af et moderne, visionært fårehold prøver man i projektet »nye« elementer af som hyrdestaven og fårehunden. Nye i gåseøjne, for disse ting er velafprøvede i andre sammenhænge; men så vidt vides er

der ikke før blevet brugt hverken hyrdehund eller hyrdestav i Thy. Som med al levende kultur sker der hele tiden en nyfortolkning – nye elementer tages ind, og andre glider ud, fordi de ikke længere kan fungere i en moderne verden.

Mennesket og naturen

Området af klit og hede udgør et sjældent stykke natur. Mange vil endda hæfte betegnelsen vild natur på området og dermed tilskrive det en unik kvalitet. Men bag den tilsyneladende vilde natur gemmer sig et kulturlandskab, der gennem århundreder er blevet påvirket af menneskers udnyttelse af naturressourcerne og herved givet grundlag for generationers overlevelse. Kystbefolkningen baserede deres tilværelse på en kombinationsøkonomi fordelt på fiskeri, et subsistenslandbrug med fårehold som det centrale element

Klitheden – et øde og barskt landskab med næsten usynlige kulturspor som dette gamle, gravede fårevandhul ved Stenbjerg.

samt en mangfoldig udnyttelse af områdets mange ressourcer gennem aktiviteter som jagt, bærindsamling, høst af lyng og tørvegravning m.m. Det er svært i dag at forestille sig al den aktivitet af mennesker og dyr, der før satte sit præg på landskabet – dengang det var overlevelsen, det gjaldt, og naturen var noget, man udnyttede af økonomiske grunde. I dag bruger vi mest områdets natur til rekreative formål og stilfærdige aktiviteter som gåture. I den forbindelse bliver naturen noget, vi vender os mod for at få oplevelser, fordybelse og samle nye kræfter til hverdagen. Vore opfattelser af landskab og natur forandrer sig hele tiden. Vor opfattelse af natur hænger sammen med, hvordan vi bruger naturen – er den grundlaget for økonomisk udvikling, eller bruger vi den til rekreative formål?

Naturforvaltning – hvad vi gør med naturen, og hvordan vi plejer den – bliver i den

forbindelse til et punkt, hvor forskellige meninger og ekspertiser brydes, og naturen bliver i vor tid noget, der er til forhandling. Det sidste kommer klart til udtryk under den proces, hvor mange forskellige grupper og interesser kommer til orde i et forsøg på at skabe fælles indhold og vision til en kommende Nationalpark Thy.

Da naturen var en økonomisk ressource

For at få et indtryk af hvordan udnyttelsen af klithedens ressourcer foregik i første del af 1900, lader vi Jens Peter Odder Jensen, født 1927 i Vangså, fortælle fra sin barndom:

»Far, han var husmand og fisker. De fleste af indtægterne de kom fra fiskeriet. Så havde vi det der bette landeri med 3-4 køer og et par heste, nordbagger, et par grise og en halv

Jens Peter O. Jensens fødehjem i klitten nær havet, hvor fiskeriet blev suppleret med et husmandsbrug. I dag bruges stedet som sommerhus.

snes får. Mit barndomshjem i Vangså – ja vi havde beboelse i den ene ende og næste halvdel var stald. Så kom der en vinkelbygning, og det var laden.

Det var mit job at passe fårene om sommeren. Da var jeg en 6-8 år. De kom tidligt ud, så snart landmændene begyndte at dyrke jorden. Så kom de ud i klitterne og blev tøjret. Det var mellem Vangså og Klitmøller. Der skulle jeg så flytte dem to gange om dagen om sommeren og give dem vand. Vi gravede nogle huller, og der gik de og drak. Det var på de lave områder i klitterne. Der hvor grundvandet stod højt – du skulle ikke grave mere end 1,5 meter ned. Vi startede med at rense de der huller op tidligt om sommeren. Fårene stod tøjrede to på hver med en legn, som vi kaldte det. Så skulle de jo flyttes rundt. Fårene kunne godt snerre sig noget sammen. Jeg har faktisk været ude for, at der var nogle får, de græssede op ad en skråning, så var der én af dem, den var rullet om på ryggen og blevet kvalt, da jeg kom om morgenen. Så det var jo ikke så godt; men der var ikke noget at gøre, dengang jeg kom til. Den var død. Ja, det var da noget af et økonomisk tab.

Der var en hel del græs og sådan mellem lyngen. Lyng fodrede vi for resten med om vinteren. Vi slog en masse lyng – det var så øst for Vangså. Det var lyng, vi havde til foder både til køer og får. Det var mest det der renmoslyng, som de nu bruger til juledekorationer. Det slog vi der om sommeren og sidst på sommeren. Så fik vi det ind i laden, og så havde vi det at tage af.

Så solgte vi jo lammene der om forsommeren. De fede. Så kunne vi selv slagte et

En legn kunne se lidt forskellig ud – denne er beregnet til at tøjre 3 får i samme tøj.

Det var som regel kvinder, der tog sig af fåreklipningen. Der er flere eksempler på, at nogle kvinder havde specialiseret sig og tog rundt og klippede for andre.

gammelt får – det smagte nu ikke ret godt. Men det var glimrende at koge hvidkålsuppe på. Lammene blev opkøbt af en krejler, og jeg mener, det var under 100 kr. for lam, vi fik; men jeg er ikke sikker. Det var ikke ret meget, vi fik.

Fårene de blev klippet om foråret – allerførst på sommeren, ellers blev det jo for varmt for dem. Ulden, ja der kom jo en ældre dame på omkring 40-50 år og klippede fårene. Det var for resten Niels Peder Hoxers mor. Hun gik rundt og klippede hos flere. Så fik hun lidt for det eller uld for det. Hun havde sin egen fåresaks med. Vi vaskede dem jo selv først i det her store fårekar. Det var noget af et dyr. Som regel klarede vi det på en dag, vaskeriet, og vi var lige så våde som fårene. Joh, de blev sæbet ind efter alle kunstens regler og skyllet godt. Så skulle de jo helst gå og tørre et sted, hvor de ikke gjorde sig for

beskidte. Lige til Lise hun kunne komme og klippe dem. Det var hun vældig ferm til da.

Vi sendte ulden til Læsø og fik den gjort i stand, kartet og spundet. Så fik vi det tilbage, og så strikkede mor af det. Noget af det solgte vi vel også. For der blev jo noget uld af de der får. Jeg har selv været med til at karte uld. Jeg tror faktisk, vi kartede selv, og så sendte vi det af sted til Læsø, hvor det så blev spundet. Der var jo et stort uldspinderi på Læsø, og så kom det jo tilbage som garn. Det var vel sidst i 30'erne og først i 40'erne, ulden kom til Læsø. Under krigen var det meget brugt at sende det af sted.

Fårene, de gik jo ude i klitterne. Så snart bønderne fik bjerget avlen, de forskellige der-omkring, så gik fårene løs. De gik frit over det hele også mellem husene; men de ville helst være nede mellem klitterne, der var det jo grønt, og de kunne finde noget. Og de var

hårdføre. Når det sneede, så fandt de en klit, hvor de lagde sig i læ.

Vi havde en fire køer. Køerne, de var helt vilde med lyng, når de kom ind om efteråret. Mælken brugte vi selv, og så fik naboerne – dem der ingen køer havde. De købte mælk hos os. Under krigen kærnedede vi selv smør, for da var der jo mangel på smør. Ellers var man jo nok holdt op med at kærne smør i hjemmene; men så under krigen tog man det op igen.

Vi slagtede så gerne en gris eller to, og det blev der bl.a. lavet pølser af. Vi havde en jordkælder. Der havde vi et stort kar med flæsk og sådan noget og så et kar med saltede fisk. Det var mest langer – en slags torsk er det.

Hvor meget jord der var til ejendommen – ja, der var jo, så vi kunne føde de der fire køer og så et par heste.

En stor del af jorden var klit og hede. Der var ikke så stor en del af det, vi dyrkede; men vi avlede da både hø og korn og kartofler. Engskifter havde vi oppe ved Søndersø – ikke så langt fra Vangså. Og så havde vi også oppe ved Sjørring Sø. Det solgte vi, for det var for ucentralt. Der var for meget bøvl med at komme derop. Så slog vi jo hø deroppe ved Søndersø om sommeren og fik det bjærget og kørt hjem. Det var slæb, for vi kunne ikke køre ned til søen. Det var jo søbund og kunne ikke bære hestene, så vi bar det på ryggen op på stranden, som vi kaldte det. Oppe på det tørre og så blev det kørt hjem. Det blev slået med håndkraft – ja med en le. Jeg var såmænd ikke så gammel, inden jeg kom med op og skulle bruge leen deroppe.

Ja, vi brugte også lyngen til brændsel i min barndom. Da havde vi en stor, muret bageovn. Den fyrede vi op med lyng, som vi også bjærgede om sommeren. Vi havde sådan et lyngjern at slå lyngen med. Der var nok et blad på den her længde 30-40 cm. Der skulle

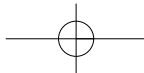
noget lyng til, når bageovnene skulle fyres op. Vi havde sådan en temmelig stor lade derude. Lyngen blev så bjærget hjem og i laden. Vi fyrede kun med lyng i bageovnen, for det gav hurtig varme. Når først ovnen var varmet op og raget ud, så kunne man sætte brødene ind.

Vi plukkede revlingelyng – ja, det var i slutningen af krigen, vi plukkede revlingelyng. Det blev brugt til at lave koste med. Vi var et helt sjak, der gik i Vangså og plukkede det her revlingelyng og bundtede det. Det var under krigen og lige efter krigen. Det kunne vi godt tjene en bette skilling ved. Ja vi plukkede – rev det op med håndkraft, lavede det i bundter og fik det hen til købmanden. Her blev det vejjet. Der var nogen, der dypede

Revlingelyng blev bundtet i såkaldte dægger og indleveret hos købmanden, der handlede dem videre til fabrikker, som fremstillede koste.

det i vand, så vejede det mere; men det tror jeg nok, han fandt ud af. Det var selvfølgelig ikke de store penge; men man kunne da godt tjene noget. Det kunne vi. Nej, jeg ved ikke, hvor det kom hen, kun at der blev lavet koste af det. Det var købmand Nystrup i Vangså, der købte det.

Hedetørv, jo, det gravede vi på de der lyngarealer, vi havde. Det var mellem Vangså og Vang, der havde vi også nogle skifter oppe, hvor fårene kunne gå. Tørv har jeg også været med til at grave. Det var med sådan en speciel spade. Den var ligesom hjerteformet og med et lidt krumt skaft. Så skrællede vi – ja de var ikke ret tykke – der hvor der var lyng. Det var mest lyngrødder, tørvten bestod af. Det var aldeles udmærket at fyre med også i den der bageovn. Det brændte jo godt. Først blev de skrællet af i ret store stykker og vendt rundt og så tørret på den måde. Så blev de kørt hjem, når de var godt tørre. Vi bjærgede nok en 3-4 læs tørv til en vinter.

Der var mange, der brugte jagten derude ved Vangså; men min far gik ikke på jagt. De gik oppe i klitterne, ja de gik på hele arealet sådan set. Der var ikke nogen speciel jagtret nogen steder. Jagten var fri. Om efteråret skød de jo ænder, når de kom trækkende op langs vandårerne.

Ja, vi havde jo åen, der løb lige forbi. Der satte jeg sommetider nogle ålekroge. De skulle jo helst røgtes der i dagningen. Det var jo ikke altid, jeg kom op til det som knægt, og så var ålene jo gået.

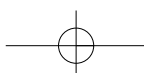
Min far, når han fik fat i en hugorm, så flåede han og tørrede den. Så blev det hakket og puttet i frikadeller bl.a. Jo det var altså virksomt. Det er godt mod bylder.

Så kom folk og kunne hente af det. Og dem der fangede hugorm, de kom så med dem, og så flåede han dem. Man kunne også købe det på apoteket mod bylder, og der var folk, der solgte dem til apotekeren.²

Da jeg gik og flyttede får som barn, var der mange hugorme i klitten. Man skulle helst se godt efter, når fårene skulle vandes, for der var hugormene jo nede ved hullerne. Om sommeren når det var varmt, så tog de jo vand. Så dem skulle jeg have væk, inden fårene kom ned. Ja, det skete da også, at fårene blev bidt, så fik de et ordentlig tykt hoved. Men der skete såmænd ikke noget ved det, og de blev hverken syge eller døde.

Blåbærrene dem solgte vi til købmanden. Jeg kunne tjene til et par træsko³ sådan en sommer ved at plukke blåbær.⁴ Det var jo gerne på en ledig tid som i skoleferien. Vi havde sådan set hver vore steder, som vi havde fundet frem til. Det var ligesådan med tranebær om efteråret. De blev da også plukket. Det var mest for syltetøjet. Tranebær det var både til eget forbrug; men vi leverede også til købmanden. Dengang var der mange, der plukkede tranebær. Så tjente man en ekstra skilling ved det. Ja, det var sjældent, man fik penge i hånden for bærrene. Det var for, at vi kunne betale regningen ved købmanden med bærrene. Jeg tror mest, det var sådan det gik for sig. Så blev det trukket fra på bogen. Det var nok der omkring 50 øre til 1 krone for kiloet, vi fik. Når vi plukkede, var det som regel de unge og børnene, der blev jaget i klitterne. Vi plukkede i en spand eller en kurv. De der spånkurve som vi kaldte dem. Så havde vi et litermål, som vi plukkede i, og så hældte vi det over i kurvene og bar dem hjem. Det var da sådan et par kilometer væk eller tre. Vi gik selvfølgelig da. Blåbær de var modne sidst i juli og først i august måned. Tranebær det var sådan lidt senere.

Min mor hun råsyltede blåbær og tranebær – de stod bare i en lerkrukke. Blåbær de skulle jo gøre godt for mange ting. Det skulle være godt, når man havde hård mave eller tynd mave og mod forkølelse osv. Sådan noget rå saft det smager altså pragtfuldt.

Nord for Vangså der var en bakke, vi kaldte Tjærebak. Der sagde de jo altid, at der lå tjærebakmanden begravet. Det var en strandvasker, der var drevet ind. De sagde, han ikke kunne være i en kiste, han var for stor, så blev han gravet ned i klitterne. I Tjærebakken. Der gik altså nogle historier om den tjærebakmand. Han gik igen, bildte man jo børnene ind. Gjorde dem bange med ham der tjærebakmanden. Tjærebakken det var et godt stykke inde i klitterne der mellem Vangså og Klitmøller. Tjærebakken, det hedder den for øvrigt endnu. Så navnet er knyttet til den historie om Tjærebakmanden. Tjærebakken bruges stadig af fiskerne som en kending, når vi fisker med de små joller, vi har. Det er et sted, der ses på lang afstand, for der er ret fladt der omkring. Så den rager ret langt op der imellem klitterne.

Jeg gik da og flyttede får ovre i det område som knægt. Selvfølgelig sad det lidt i en, alle de historier man havde hørt om tjærebakmanden – især når det blev mørkt. Dengang havde man jo hverken fjernsyn eller noget. Så fortalte man jo historier.«

Supplerende med en beskrivelse af kvinders arbejde fortæller Karen Nystrup Christensen, født 1940 i Vangså:

»Det var sådan, at manden fiskede, og konen passede de par høveder, der var der. Fårene kunne børnene jo hjælpe med til at passe. Så skulle konerne jo tage sig af de kroge, der skulle ordnes til fiskeriet.

Min far begyndte at fiske hernede sammen med hans far. Så kom de til Klitmøller fordi forholdene blev for vanskelige – det havde vist noget med molen i Vorupør at gøre? De gik til Klitmøller med de her rygkurve, og bakkerne med kroge de var spændt ovenpå.

Når de kom hjem om aftenen – de var så trætte. De skulle jo op igen en 3-4 stykker.

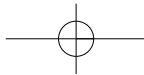

At klare krogene op manuelt var et helt nødvendigt arbejde ved fiskeriet, der som regel blev udført af kvinder og børn.

Senere fik de cykler med stor bagagebærer på, hvor de her bakker kunne stå.

Der var flere fiskere herude. Det var ikke sikkert, de var fiskere alle sammen; men konerne de bedte jo med de her blåmuslinger. Vi skulle jo op og gøre det – bede krogene. Vi skulle jo op om morgenen, inden vi skulle i skole. Ligesådan om aftenen. Hvis de kom sent ind. Nogle gange sov vi, og så måtte mor kalde på os: Nu skal I op! Så måtte vi op og rede krogene op, så mor kunne få bedt på næste dags morgen. Jeg kunne ikke ... Jeg blev aldrig god til at åbne de muslinger, der blev brugt som bed, fordi jeg var kejthåndet, og mor kunne ikke vise mig det. Jeg var så ringe til det. Så skulle jeg bede, og min bror skulle åbne muslingerne. Om vinteren – de

var jo frossen i en stor klump. Det var så koldt til fingrene.

Når så det var ødevejr – så gjorde vi alle bakkerne klar, vi havde derhjemme. Så havde vi lidt. Det var trug med 600 kroge på hver, og hver fisker kunne gerne have en 4 trug.

Grisen blev saltet, og der blev lavet medisterpølse og lungepølser og blodpølser.

Det blod skulle der røres i, medens det løb af. Og så skulle der laves »vilbor«, sådan kaldte vi det – det var noget suppe med nogle klumper blod i. Det skulle min far gerne have. Det fik de den første dag. Suppen blev vist kogt på nogle ben og så blodpølse.

Så henkogte vi også – som nu til jul – så kogte vi og lavede rullesynte. Det, vi henkogte, kom i nogle glaskrukker. Fedtet der ovenpå gjorde, at det kunne holde sig rigtigt længe i det suppe der. Og så ned i kælderen med det.

Skinken blev røget og hængte oppe ved skorstenen.

Vi slagtede ikke om sommeren, det kunne jo ikke holde sig. Det var mest til jul og så måske senere hen på foråret, inden det blev for varmt. Vi havde så travlt indtil jul, for der skulle jo først slagtes så sent som muligt, for at det kunne holde sig i juledagene.

Gulvene skulle ferniseres; men først efter der var gjort skik på den gris.«

Disse eksempler fra Vangså viser træk af det klitbrug, der i første halvdel af 1900 stadig var en vigtig del af fiskerfamiliernes økonomi. Generelt var det sådan, at kvinderne og børnene passede landbruget, og mændene deltog i den udstrækning, fiskeriet tillod det. Senere skrumpede landbruget ind i takt med udviklingen i fiskeriet. Landbruget fungerede som et sikkerhedsnet under familiens økonomi i forhold til det ustabile fiskeri, hvor både fisk og afsætningsmuligheder kunne svinge en del. Landbruget og især fåreholdet var for så vidt en tilpasning til landskabet og

dets naturressourcer. De udstrakte klit- og hedeområder gav god mulighed for græsning, og – hvad der var mindst lige så vigtigt – sikrede vinterfoder til dyrene. Men for de fleste familier var det også helt nødvendigt at udnytte alle muligheder og alle ressourcer i området.

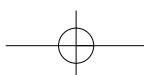
Nutidens brugere og deres forhold til landskab og natur

Nogle former for ressourceudnyttelse og aktiviteter er fortsat op gennem historien, om end deres betydning har ændret sig. Det gælder f.eks. fårehold, jagt, fiskeri og bihold. Her er den sociale sammenhæng, aktiviteterne foregår i, blevet en anden, og sammenhæng mellem aktivitet og område har også forandret sig. Andre aktiviteter er »nye«, bl.a. aktiviteter der har med naturovervågning at gøre.

Fåreavleren som naturplejer

Fåreholdet, der før var så vigtig en del af fiskernes økonomiske grundlag, er gennem de seneste år blevet en del af naturplejen, for hvis vi vil bevare lyngheden, må den plejes. Efterhånden har man fra amternes side, som denne opgave hovedsageligt ligger hos, prøvet mange forskellige metoder for at vedligeholde de åbne lyngarealer, der er målet. Man har fjernet selvsåede bjergfyr, der er et af problemerne. Tilgroning på grund af en øget mængde luftbåret kvælstof, der fremmer væksten i græsserne på bekostning af lyngen, er et andet stort problem, som det tilmed er meget vanskeligt at løse. Lyngen kræver fornyelse for at overleve, og derfor har man slået og brændt lyngen for at forny den. Andre steder har man skrællet det øverste lag af lyngen – en teknisk og ret voldsom metode.

Ved at bruge husdyr i naturplejen vender man på en måde tilbage til gammelkendte

Fårene trives udmærket på lyngen og klithedens andre vækster. De er både effektive og nænsomme naturplejere.

metoder fra den tid, hvor klitheden var genstand for en mangesidig udnyttelse.

Nutidens fåreavler er et moderne menneske, og der er ikke meget naturromantik over nutidens fårehold. Det er et forsøg på at kombinere moderne metoder og bygge på en faglig viden; men også nogle gamle afprøvede erfaringer, der kan tilgodese både dyrene og de mennesker, der skal leve af det. Fåreavleren tilfører landskabet liv med sine dyr og forsøger at forene naturpleje med produktion. Derfor bruger fåreavler Gitte Kroll meget bevidst naturen som et kvalitetsstempel og et salgsargument for sine produkter. *»Men der er nogle ting, der skal passe sammen, mellem dem der har fårene, og dem der vil have området græsset. For mig er fårenes velbefindende nummer et. Der er for mig nogle ekstra omkostninger ved at have får derude med hensyn til bil, kørsel og grej. Men ellers synes jeg, det er et spændende projekt. Dyrene trives, de har store*

vidder, og det skal de have. Man kan mærke, de er sunde og har det godt.«

Der praktiseres noget økologisk landbrug i området, og det traditionelle kvægbrug finder man stadig i en vis udstrækning, navnlig i områderne omkring de store søer, hvis enge stadig giver god græsning. Kreaturer bruges ligeledes i naturplejen til afgræsning af klitheden; men for både får og kreaturer gælder det, at der er for få dyr til rådighed.

Jægeren og lystfiskeren

Nutidens jægere og fiskere dyrker aktiviteterne som fritidsinteresser under organiserede former, og det kan i mange tilfælde være folk, der kommer udefra, som har helt andre forestillinger end deres forgængere om det landskab, de agerer i. Før var jægerne og fiskerne en del af landsbyfællesskabet, og jagten eller fiskeriet var en del af et kulturelt og socialt fællesskab. I dag er det jagtforeningen, der ta-

ger sig af de sociale aspekter som undervisning, opdragelse og videregivelse af de normer og regler, der hører sammen med aktiviteten. Det mest attraktive jagtvildt i området er krondyrene, og der er efterhånden blevet en betydelig bestand af disse dyr, som mange ønsker en chance for at nedlægge. Jagten reguleres i forhold til områdets bæreevne. Jægerens ønske om en høj bestand at høste af stemmer sikkert overens med andre naturelskeres ønske om at kunne opleve de store dyr; men modsvares af det omgivende landbrugs-samfunds ønske om en begrænsning, da krondyrene kan gøre stor skade på visse afgrøder.

Jægerens oplevelse af naturen hænger sammen med den spænding, han oplever i forbindelse med at nedlægge et bytte. Det betyder også noget at kunne sætte vildt på familiens middagsbord og således, måske ubevidst, fortsætte en ældgammel tradition. For nutidens jæger handler det i høj grad om at være med i et fællesskab med andre jægere, hvis værdier han deler; men det handler også om en oplevelse af skønheden og stemningen i naturen, og den oplevelse deler han med lystfiskeren.

For mange lystfiskere er det jagten på havørreden, der trækker; men også andre arter står højt på listen. Fritidsfiskeriet handler ikke bare om at få fisk med hjem. I lighed med jagten handler det også om andre naturoplevelser og det at være til stede i naturen som beskrevet af en lokal lystfisker:

»Det var en hel fantastisk dag vi havde. Det er ude på Ballerum. Vi var ude og fiske en aften. Vi fangede 12 gedder. Det er simpelthen sådan en aften, man aldrig glemmer. Så samme aften – der er lidt skov rundt omkring stedet – der hen ad på aftenen, da det blev dunkelt, kom der 12 krondyr gående. Det er ikke så tit, man ser så mange krondyr. Det var en rigtig skøn aften.«

Biavleren

Der er stadig folk, der har bistader stående på klitheden. *»Vores bistader står lige på kanten af vildtreservatet. Så de flyver derind på lyngen, og lynghonning er det, der giver den bedste pris«*, udtaler en erfaren biavler. At håndtere bier er ofte en erfaring, man har med fra barndoms-hjemmet. Selve det at holde bier har ikke i sin essens forandret sig så meget, og biavleren bygger videre på en traditionel viden; men inddrager samtidig ny viden gennem den organisation, han er tilknyttet. Biavleren følger med i faglitteratur og moderne avlsarbejde og ny teknologi. Biavl bygger på et samarbejde med naturen. Det er en produktion, der er meget afhængig af processer i naturen. Der er mange ting, der kan spille ind på produktionen af honning, f.eks. tidlig blomstring, frost og andre dyr, der æder bierne.

Stadig er det sådan, at folk flytter deres bier, så de kan flyve på kløkkelyngen, hvilket giver den mest attraktive honning. Biavleren har et praktisk forhold til naturen, og de fleste af den ældre generation af biavlere ser naturen som en økonomisk ressource.

Bærplukkeren

En del af de lokale beboere, der som barn lærte at plukke bær, fortsætter traditionen; men i dag har den ikke nogen særlig økonomisk betydning. Der er dog også mange, der kommer udefra og plukker bær og samler svampe. Især det sidste tiltrækker mange turister, der kommer fra lande, hvor der er tradition for at samle svampe. Denne aktivitet er relativt ny blandt de lokale, og der er mange ældre mennesker, der ikke har kendskab til svampe. Tranebær og de forskellige svampe som f.eks. kantareller, man kun finder i disse landskabstyper, har en slags eksklusiv værdi og regnes for råvarer af en særlig høj kvalitet; det kræver viden og tid at finde dem, hvilket bidrager til deres status.

Mange lokale plukker stadig bær i klitten til lidt syltetøj, og enkelte steder ser man bær, der sælges langs vejen; men det er kun en svag afglans af den mængde bær, der før blev brugt i hjemmene og solgt ud af området.

Bærplukkeren og svampesamleren ligner hinanden i deres tilgang til naturen. De forener det nyttige i aktiviteten med den ro og stilhed, man finder i naturen. For dem spiller den visuelle naturoplevelse en stor rolle. De forsøger at aflæse landskabet for gode steder og vriste en hemmelighed fra naturen.

Naturfagfolkene

Naturfagfolkene kunne man kalde den gruppe brugere af området, som har det tilfælles, at tilgangen til naturen er funderet på en naturvidenskabelig tradition. Mange af dem repræsenterer en organisation eller institution og besidder en ekspertise på forskellige felter i naturen, hvor de udfører en opgave i forbindelse med bestemte og veldefinerede mål. De

overvåger naturen, foretager registreringer og kan komme med råd og vejledning i sager, der handler om fredning, beskyttelse og pleje af naturen. De har stor indflydelse på tiltag, der har med områdets natur at gøre. De færdes meget i naturen, og som personer er de ofte bekymrede og engagerede i spørgsmål, der vedrører naturen og dens tilstand.

De organisationer eller institutioner, disse eksperter repræsenterer, har til trods for lighederne dog vidt forskellige traditioner, strategier og praksisser, når det kommer til de konkrete opgaver. Naturfagfolkene vil ud fra de undersøgelser, de foretager, identificere de eksisterende problemer i forhold til områdets tilstand og forklare de tiltag, der er blevet iværksat for at afhjælpe problemerne.

En stadig registrering og overvågning af dyr og planter i klitheden er en vigtig del af naturfagfolkernes engagement i området. Da naturen selv er dynamisk og hele tiden forandrer sig, og den påvirkning der sker udefra, er overvågning en vigtig aktivitet, som tids- og ressourcemæssigt fylder meget i deres engagement. At gøre denne viden tilgængelig, så den kan udnyttes praktisk, er nogle af de overvejelser, de har.

Naturpleje er en af de problematikker, som naturfagfolkene forholder sig til i området. Tilgroning af klitheden er et stort problem. Det gælder tilvæksten i græsser og revling som følge af det øgede kvælstofnedfald. Tilgroningen sker på bekostning af lyngen, som man ønsker mere af; men hvis lyngen skal trives, skal den fornyes jævnligt fortæller en botaniker, der gennem mange år har fulgt udviklingen på klitheden i Thy: *»Med heden er det sådan, at jo mere den bliver mishandlet, jo bedre har den det. Groft sagt. Hedelyngen har det jo bedst, når den bliver fornyet en gang imellem. Når den bliver en 30-40 år gammel, så dør lyngplanten. Før blev det græsset af fårene, og der blev slået lyng; man hentede jo lyng til alverdens ting.«*

Naturpleje er ikke så ligetil, og der må flere overvejelser til, når det kommer til måder og prioriteringer, mener botanikeren: *»Græsning og afbrænding og den slags tiltag, de hjælper jo, men ellers skal man til virkelig at være drastisk, som de lige har gjort i Ringkøbing Amt, hvor de har brugt afskrælning af de øverste lag, så man virkelig er nede ved grundvandslaget. Det er jo dyrt og et voldsomt indgreb i det hele taget. Så er det jo, at thyboerne begynder at snakke om, at så får vi en ny sandflugt og den slags. Det er faktisk sådan, bare man rydder træer, så begynder folk at snakke om faren for sandflugt. Det sidder virkelig dybt i folk.«*

Beskyttelse i form af adgangs begrænsning er en problematik, naturfagfolkene også for-

holder sig til. Her ser det ud til, at visse fuglebestande er mere sårbare end f.eks. de fleste plantesamfund. Den begrænsede adgang har betydet, at bl.a. tranen er vendt tilbage som ynglefugl i området. Tranerne er oprindelige fugle hjemmehørende i Thy. Den har været borte gennem mange år; men er i kraft af beskyttelse vendt tilbage til vådområderne i Hanstholm Vildtreservat. Den fåtallige og truede hjejle, der netop er hjemmehørende på hedebiotoper, findes her, og tinksmeden, der ligeledes er en truet art, findes her ved klithedens søer.

Andre brugere

Der er dog mange, der søger en naturoplevelse i området uden at have et professionelt formål. En attraktion for en del, der gerne vil opleve naturen, er tranerne i Thy. Også de store rovfugle udgør en attraktion for dem, der søger fugleoplevelser. *»Jeg har siddet ude i reservatet og set en kongeørn igennem et kvarter forgæves prøve på at få et råkid, mens moderen forsvarede det. Det var noget, der pludselig opstod. Jeg vidste, at ørnen var der; men at den for øjnene af mig skulle prøve på at få kildet, det var en helt fantastisk oplevelse. Råkidet stod sådan mellem benene på moderen,*

Organiserede rideture på stranden er en populær aktivitet, der tiltrækker mange unge turister.

Tranerne er et stort træklaster i svenske, naturbeskyttede områder – måske kan de spille en lignende rolle for en nationalpark i Thy.

som stod på bagbenene og fægtede efter kongeørnen. Ørnen prøvede på at få råen væk, og på et tidspunkt troede jeg næsten, det var lykkedes for den. Den stod nogle meter væk fra kiddet, da ørnen dykkede; men så ved en feberredning klarede råen at forsvare sit kid. På et tidspunkt var de to næsten i kamp med hinanden.

Det er jo sådan en oplevelse, hvor hjertet banker ekstra hårdt.»

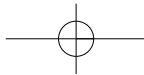
Andre naturoplevelser tiltrækker især unge, der søger mere aktive oplevelser i form af f.eks. vindsurfing og drageflyvning. Aktiviteter, der de senere år har trukket en del turister til området. Til denne gruppe af nutidens brugere af området hører ligeledes dem, der dyrker ridning på stranden. Flere rideskoler i området har specialiseret sig i dette tilbud til turister, der dog også dyrkes af lokale unge.

En anden sportsgren, hvor landskabet spiller en stor rolle, er golf. Allerede i 1971 blev der anlagt en golfbane i Nystrup Klitplantage, som bruges både af folk udefra og af mange lokale. Med golfbanen er der tale om et stykke designet natur, der skal opfylde nogle bestemte funktioner.

Kunstneren

Naturen har gennem tiden været en inspirationskilde for mange forskellige kunstnere. Der er i denne tradition langt fra guldalderens sceniske landskaber til den aktuelle kunstners udtryk. Kunsten kan på mange måder udtrykke nogle af de dybere sammenhænge mellem menneske og landskab, og give os et spejlbillede af den tid og de forestillinger om natur, vi gør os. Kunstneren aflæ-

ser på en anden måde de spor, mennesker laver i landskabet, og giver det sit eget udtryk. De garderinger, man som menneske sætter op for at beskytte sit inderste, går måske igen, når vi vil beskytte naturen. Reservatet som konstruktion, tanke, form og indhold har inspireret kunstneren Erland Knudssøn Madsen gennem et langt arbejdsliv til at reflektere over forholdet mellem menneske og natur.

»Jeg har malet mange steder i området mellem Hanstholm og Agger. Landskaber, det er noget, man bestemmer. Man siger, vi vil have det til at være sådan her, værsgo! Naturen skal bøje sig for den der vilje, man har. Ligesom menneskets natur skal bøje sig for, hvordan vi skal leve sammen. Jeg opfatter mennesket som en del af natur. Ikke at noget er mennesker og

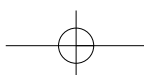
så er resten natur. Menneskets natur, det er menneskets sind. Derfor afspejler vores sind sig i vores behandling af natur, for naturen er en fuldstændig del af os.«

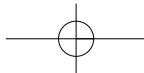
Visioner for Nationalpark Thy

Gennem næsten 2 år har mange lokale været engageret i tematiske arbejdsgrupper og har forhandlet sig frem til en form for fælles vision, der forholder sig til afgrænsning, indhold og drift af nationalparken. I den fælles vision fremgår det, at en nationalpark i Thy bør kombinere naturbeskyttelse og artsrigdom med en form for naturbenyttelse. En pleje, der skal tilgodese artsrigdom, kræver nogle forandringer i forhold til den natur, vi kan gå ud og opleve i dag, for med artsrig-

Nydannet vandreklit nord for Lodbjerg Fyr.

dom forstås bl.a. de næringsfattige arter, der trivedes, da sandflugten hærgede området. Disse plantesamfund er truet i dag på grund af tilgroning og udtørring.

I mange år har man forsøgt at bekæmpe sandflugten og som det udtrykkes af én, der færdes i området: »Nu har vores forfædre jo gennem århundreder turet og bøvlet for at dæmpe sandet. Det er lige før, at det er en ulykke, at det er lykkedes. Der skal jo noget mere dynamik i det. De vil jo gerne, at det flyver.« Ifølge visionen vil man forsøge at skabe mere dynamik på overgangen i landskabet mellem klitheden og skoven, og allerede nu kan man opleve sandmiledannelse nær Lodbjerg. Visionen går ligeledes mod større sammenhængende arealer med lyng. Tilgroningen af klitheden skal bekæmpes med flere

græssende dyr, både de vilde kronhjorte og flere løsgående får. Fårene vil på en meget synlig måde igen sætte deres præg på landskabet og genskabe noget af det liv, der var før i tiden. Samtidig vil fåreholderen levendegøre dele af stedets kulturhistorie og den menneskelige påvirkning, der var med til at udvikle landskabet.

Mie Buus

Født 1951. Cand. mag i etnografi. Udviklingsrådgiver i Nicaragua for MS. Midlertidigt tilknyttet Museet for Thy og Vester Hanherred.

¹ Husmand Niels Overgård, blev i 1847 ansat som færehyrde af gårdmændene i Hinding og Nors til at passe deres får i området omkring Blegso. Området blev i 1938 opkøbt af staten til vildtreservat.

² Ifølge samtale med Ruth Larsen, Svane Apoteket, Thisted, købte og solgte man hugorm indtil 1981, hvor dyrene blev fredet.

³ I 1922 kostede et par træsko 7 kroner ifølge en contrabog fra købmand Karl Nystrup, Vangså.

⁴ Et eksempel fra en contrabog i Vangså 1919 kan bruges til illustration. I perioden 21. juli til 22. august

indleverede familien 263,050 kg blåbær hos købmand Nystrup til en værdi af 201,79 kr.

Til sammenligning var forbrug af dagligvarer i samme periode: 181,12 kr.

Blåbærrene blev bl.a. videresolgt til fremstilling af marmelade, syltetøj, saft og frugtvin på fabrikken Hornbech i Hadsund.

Øvrige informanter:

Jørgen Bonnerup, Thisted. Tage Espersen, Snedsted. Holger Søndergård, Tved. Martin Gregersen, Ræhr. Jan Kristensen, Hanstholm. Anker Frederiksen, Kjallerup.

